

KOTOUS J. – PEHR, M. (eds.). *Církev a druhá republika*

Praha: Leges, 2025, 199 s.*

Dne 4. června 2024 proběhl v Sále Kardinála Berana Arcibiskupského paláce v Praze vědecký seminář „Církev a druhá republika“, věnovaný vztahu státu a církve na našem území v období po přijetí mnichovské dohody 30. září 1938 do vzniku tzv. Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939. Z příspěvků na konferenci byl vydán sborník, který redigovali osvědčení znalci církevních dějin – právník Jan Kotous a historik Michal Pehr. K právní dimenzi díla se určitě patří, aby bylo recenzováno na stránkách časopisu Právně-historické studie, o což se recenzent následně pokusí. Arcibiskup pražský a primas český Jan Graubner ve své předmluvě poznamenává, že „uvedenou dobu lze v historii našeho státu mj. charakterizovat jako časový úsek postupných omezování a likvidace činnosti demokratických institucí, oklešťování jejich pravomocí, církev nevyjímaje. Před jednotlivými diecézemi římskokatolické církve stál nelehký úkol, totiž vypořádat se po pastorační a správní stránce s ‚odtržením‘ těch částí, kde většinu tvořilo obyvatelstvo, hlásící se k německé národnosti.“ Podle vzpomínek literárního historika Václava Černého bylo „pět měsíců druhé republiky chvíle v našem životě nejneuvěřitelnější, fantastickému snu podobná: jako bychom měli každou chvíli procitnout anebo sletět do prázdna! Plavba vytřeštěných zavrženců, napěchovaných na rozbitý člunek bez plachet a spuštěných na širé moře.“¹ Na právní rámec nových okolností upozorňuje ve své předmluvě Jan Kotous odkazem na ústavní zákon č. 330/1938 Sb. ze dne 15. prosince 1938 o změnách ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací. Prakticky likvidoval zákonodárnou moc parlamentu. Výkonná moc dostávala velice široké pravomoci, včetně pravomocí normotvorných, čímž následovalo omezování řady původně ústavou zaručených práv, včetně práv spjatých s výkonem svobody vyznání.

Postoj katolické církve k novým poměrům pomnichovské republiky dokumentuje ve svém příspěvku Michal Pehr, který připomíná vyjádření papeže Pia XI, odsuzující mnichovskou dohodu především z toho důvodu, že k jejímu sjednání a podepsání nebylo Československo přizváno. Na papežovo prohlášení reagoval pražský arcibiskup Karel kardinál Kašpar slovy, že papež byl jediný, kdo se nás v té chvíli zastal. Podle Michala Pehra se katolicství v období druhé republiky projevilo jako jistý stabilizační prvek rozbouraných poměrů. Katolicismus se měl stát klíčovou ideologií druhé republiky také díky osobě nově zvoleného prezidenta Emila Háchy, který byl muž silně věřící a praktikující katolík. Nové

* Tato recenze vznikla v rámci výzkumného projektu Univerzity Karlovy *Cooperatio* – vědní oblast Law.

¹ Černý, V. *Pláč koruny české*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1977.

vymezení druhé republiky si samozřejmě vyžádalo reformu církevní správy, i když požadavek nacistů na nové rozhraničení diecézí Svatý stolec nevyslyšel.

Atmosféře sledovaného období na Slovensku se věnuje příspěvek Róberta Letze, který zdůrazňuje nejen katolické myšlení, silnější než v českých zemích, ale též důraz na slovenský národní rozměr. Je zcela nepochybné, že pomnichovská atmosféra napomohla autonomistickým tendencím na Slovensku, v nichž katolická církev hrála nemalou roli. Róbert Letz připomíná historickou návštěvu prezidenta Emila Háchy na Slovensku v prosinci 1938, která budila dojem jistého mírnění slovenských odstředivých tendencí s využitím silné katolické orientace prezidenta Háchy. Výsledky Háchovy cesty na Slovensko hodnotí Letz jako naději na dorozumění Čechů a Slováků, kterou mařilo nejen nacistické Německo, ale také Háchovo sesazení Jozefa Tisa z postu předsedy slovenské vlády 9. března 1939. Atmosféru této Háchovy cesty na Slovensko popisuje velmi podrobně jeden z jejích účastníků, tehdejší ministr zemědělství Ladislav Feirabend. Ve svých vzpomínkách zaznamenává jistou dvojakost slovenských stanovisek: na jedné straně projevy loajality k česko-slovenskému uspořádání, kde na druhé straně byl příklon k luďáckému autonomismu kontrastní.²

K celkové vyváženosti recenzovaného díla přispívá pohled nejen na český či slovenský rozměr náboženského života druhé republiky, ale též pohled na jeho rozměr německý. Autor příslušného příspěvku Miroslav Kunštát píše o „složitě vytvářených loajalitách (a často i neloajalitách) německých duchovních v letech 1938–1939“. Z jeho líčení se recenzentovi jakoby potvrzuje, že pražští či sudetští Němci pomnichovskou situaci nejprve uvítali, aby byli později rozčarováni nadřazeným chováním říšských Němců, od nichž si tolik slibovali. Autor připomíná i úlohu Karla kardinála Kašpara jako velkého kancléře teologických fakult české i německé univerzity v tzv. „pražské seminární aféře“ z května–června 1938, kdy němečtí seminaristé vstoupili do Henleinovy Sudetoněmecké strany. Kardinál Kašpar zakázal tyto seminaristy vysvětit, a oni se za svůj politický krok následně omluvili. Pokud jde o postoje německého duchovenstva v analyzovaném období, tato pasáž recenzovaného díla působila na recenzenta poněkud nejednoznačně.

Je potěšitelné, že se dílo nazvané „Církev a druhá republika“ nezaměřuje toliko na katolickou církev, ale že obsahuje též pasáže o osudech České pravoslavné církve nebo Církve československé (husitské) a v neposlední řadě o pohnutých osudech židovské komunity. Autor příslušné pasáže Martin Jindra připomíná zejména osobnost biskupa Gorazda, který byl v roce 1942 popraven za pomoc parašutistům, kteří provedli atentát na Reinharda Heydricha. Martin Jindra podrobně popisuje pomoc České pravoslavné církve a Církve československé husitské pronásledovaným Židům.

Nové státoprávní a geografické uspořádání druhé republiky mělo své důsledky i v teritoriální organizaci církevního života, jakož i v otázkách majetkoprávních. Pokud jde o teritoriální organizaci církevního života, jako velmi příhodný se jeví příspěvek Martina Baruse o rozdělení litoměřické diecéze. Příklad litoměřické diecéze je v tomto ohledu velmi názorný, neboť byla tradičně diecézí německou. Odstoupením sudetoněmeckých území byla rozdělena novou státní hranicí, což vyvolalo nezbytná organizační opatření. K případnému reorganizaci diecézí nejevil, jak již řečeno, Svatý stolec ochotu, a tak bylo třeba nalézt „vnitřní“ řešení. Bylo jím jmenování ordináře pro protektorátní část diecéze,

² Feirabend, L. *Politické vzpomínky sv. I.* Brno: Atlantis, 1994.

zatímco biskupem byl Němec Mons. Anton Alois Weber, ustanovený již v roce 1931. Teritoriální dopady druhé republiky demonstruje na archivních dokumentech z jižních Čech Martin Weis. Majetkové poměry české katolické církve ve vztahu k nemovitostem v pomnichovském Česko-Slovensku analyzuje ve své stati Pavel Dufek. Svoji premisu: „Lze předpokládat, že vzhledem k ideovému jádru nacistické politiky představovaly potíže vzniklé katolickým církevním institucím mnichovskou dohodou její sice nezamýšlený, ale o to vítanější výsledek,“ dokumentuje na četných příkladech konfiskací církevního majetku na zabraných územích.

Kompozici recenzovaného díla vhodně dokreslují medailony dvou významných církevních činitelů druhé republiky. První z nich, Mons. Bohumil Stašek, o němž píše Stanislav Vejvar, byl velmi angažovanou osobou v církvi i v politice. Pokud jde o politickou dimenzi jeho působení, byl silným konkurentem předsedy Československé strany lidové Jana Šrámka, což se po druhé světové válce, když se Jan Šrámek vrátil jako emeritní předseda londýnské vlády a zaujal pevné místo v nové Národní frontě, podepsalo i na Staškově osudu. Druhý medailon za pera Jitky Jonové je věnován Lvu kardinálu Skrbenskému z Hříštně. Ten byl nepochybně jako arcibiskup pražský a později olomoucký významnou osobností našeho církevního života, ovšem zemřel o Vánocích 1938, čili jeho vliv v celém období druhé republiky byl umenšený. Bývá zvykem, že recenzenti píšou, co všechno jim v recenzované publikaci chybělo. Pokud bych měl takovou zvyklost respektovat, pak bych asi mezi medailony postrádal ten o Karlu kardinálu Kašparovi. Hovoří se o něm ve vícero příspěvcích, ale dle recenzentova mínění bylo jeho působení na církevní a politický život druhé republiky daleko výraznější.

Recenzované dílo lze rozhodně doporučit jako významný počín ke studiu moderních dějin působení katolické církve v našem právním prostředí. Janu Kotousovi a Michalu Pehrovi lze určitě gratulovat k výběru příspěvků, které mají potenciál stát se stavebními kameny případného díla o moderních dějinách církve na našem území.

Sborník „Církev a druhá republika“ uzavírá epilog od Dominika kardinála Duky, který připomíná východiska duchovního a politického života oné doby: velké vzednutí českého vlastenectví a víru v Boha jako naději. Samo období druhé republiky charakterizuje kardinál Duka jako „sopečný výbuch utlumovaných vášní mezi politickými vítězi a poraženými“. „V nepřítomnosti symbolů demokratického státu se,“ jak píše Dominik Duka, „církev stala silou, která spojovala národy Československé republiky, včetně Podkarpatské Rusi.“ A ještě jeden závěr, který není ve sborníku, nýbrž v politických vzpomínkách již zmíněného Ladislava Feirabenda. Vzpomínka na symbolický konec druhé republiky ve spojení s církví. V polovině března 1939 byl Feirabend delegován jako zvláštní vyslanec na intronizaci Eugenia kardinála Pacelliho za papeže Pia XII., aby tam, podle svých slov, dorazil jako diplomat státu, který přestal existovat.³ Recenzentovi utkvělo toto podobenství v paměti, neboť o více než půlstoletí se ocitl v obdobné situaci, když byl o Vánocích 1992 vyslán do Bruselu jako diplomat zanikajícího Československa. Jakkoliv tato vzpomínka s recenzí příliš nesouvisí, nemohl jsem si ji v souvislosti se zmínkou o Feirabendových pocitech ve Vatikánu na konci druhé republiky odpustit.

Michal Tomášek

doi: 10.14712/2464689X.2025.27

³ Tamtéž.